

A Kárpát-medence földrajza

**Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz**

A Kárpát-medence földrajza

Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz

Monográfia

A kötet elkészítését támogatta:

BETHLEN GÁBOR
—•—
Alap

Az e-kötet megjelenését támogatta:

A Kárpát-medence földrajza

Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz

Monográfia

Szerkesztette:

Molnár József és Papp Géza

Termini Egyesület – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Budapest–Beregszász

ETO: 911.2(4-11)
K 22

A kötet egy évtizeddel követi az Akadémiai Kiadó gondozásában napvilágot látott azonos című, a témában készült eddigi legnagyobb szabású összefoglalást. A munka célja nem a nevezett műnél mélyebb és alaposabb elemzés készítése volt, inkább egy olyan összeállítás, amely kisebb terjedelmével és kevésbé szakmai nyelvezetével az érdeklődők szélesebb köre számára jelenthet élvezhető olvasmányt, valamint részévé válhat a térség felsőoktatási intézményeiben oktatott Kárpát-medence földrajza kurzus ajánlott irodalmának.

Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Tudományos Tanácsa (2022.06.28., 5. számú jegyzőkönyv).

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszéke, valamint
Kiadói Részlege közreműködésével.

Szerkesztő: Molnár József, Papp Géza

Szerzők: Andrik Éva, Bálint Lajos, Berghauer Sándor, Cserniczkó István, Csoma Zoltán, Csorba Péter, Dávid Lóránt Dénes, Dobos Endre, Dövényi Zoltán, Fodor Gyula, Gönczy Sándor, Hadnagy István, Horvát Dániel, Kész Barnabás, Kész Margit, Kocsis Károly, Kohut Erzsébet, Kolozsvári István, Makay Zsuzsanna, Marselek Sándor, Molnár D. István, Molnár Ernő, Molnár Ferenc, Molnár József, Papp Géza, Remenyik Bulcsú, Tátrai Patrik, Vince Tímea, Wéber András

Lektorálta:

Dr. Kiss Tímea (Szegedi Tudományegyetem),
Dr. Pénzes János (Debreceni Egyetem)

Műszaki szerkesztés: Papp Géza
Korrektúra: Sin Edina
Borítóterv: Molnár D. István
A kiadásért felel: Dobos Sándor

A monográfia fejezeteinek tartalmáért kizárólag a szerzők felelnek.

ISBN 978-615-81834-4-4

© A szerzők, 2022
© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2022

Tartalom

ELŐSZÓ (*Orosz Ildikó*)

1. TERMÉSZETI VISZONYOK

1.1. A Kárpát-medence fogalma, lehatárolása, földrajzi fekvése	(<i>Molnár József</i>)	13
1.2. A Kárpát-medence földtani viszonyainak áttekintése	(<i>Gönczy Sándor</i>)	19
1.2.1. A Kárpát-medencét alkotó földtani egységek kialakulása		20
1.2.2. A medencealakulás, illetve a Kárpátok kialakulásának kezdete		23
1.2.3. A már egységesült medence fejlődése a Kárpátok vonulataival együtt		26
1.2.4. Északnyugati-Kárpátok		29
1.2.5. Északkeleti-Kárpátok		31
1.2.6. Keleti-Kárpátok		34
1.2.7. Déli-Kárpátok		35
1.3. Természetes felszínalakulás a Kárpát-medencében	(<i>Gönczy Sándor</i>)	40
1.3.1. A Duna–Tisza-medence		40
1.3.2. Duna–Morva–Rába-medence		41
1.3.3. Az Erdélyi-medence		42
1.3.4. Északnyugati-Kárpátok		44
1.3.5. Északkeleti-Kárpátok		48
1.3.6. Keleti-Kárpátok		52
1.3.7. Déli-Kárpátok		53
1.3.8. A Bánsági-hegyvidék		54
1.3.9. Erdélyi-szigethegység		55
1.3.10. Dunántúli-középhegység		57
1.4. Ásványi kincsek	(<i>Gönczy Sándor</i>)	60
1.5. Éghajlati sajátosságok	(<i>Hadnagy István</i>)	74
1.5.1. A Kárpát-medence éghajlatának múltja		74
1.5.2. A Kárpát-medence éghajlatát meghatározó tényezők		75
1.5.3. A Kárpát-medence éghajlati körzetei és azok jellemzői		78
1.5.4. Az éghajlati elemek idő- és térbeli változása		84
1.5.4.1. A napsugárzás és napfénytartam		84
1.5.4.2. A levegő hőmérséklete		85
1.5.4.3. A légnyomás és szél		87
1.5.4.4. A felhőzet és a köd		89
1.5.4.5. A légnedvesség és csapadék		90
1.5.4.6. Az időjárási szélsőségek jellemzői		92
1.5.5. A Kárpát-medence éghajlatának várható változása		94
1.6. A Kárpát-medence vízrajza	(<i>Vince Tímea</i>)	99
1.6.1. Folyók		99

1.6.1.1. A Duna vízrendszerének jellemzése	99
1.6.1.2. Folyószabályozás	103
1.6.2. Állóvizek	107
1.6.3. Felszín alatti vizek	111
1.7. A térség élővilága	116
1.7.1. A Kárpát-medence növényföldrajza (<i>Kohut Erzsébet – Andrik Éva</i>)	116
1.7.1.1. A Kárpát-medence természetes növénytakarójának kialakulása	116
1.7.1.2. Növényföldrajzi alapfogalmak	117
1.7.1.3. Flóraelemek	118
1.7.1.4. Bennszülött (endemikus) fajok a Kárpát-medencében	121
1.7.1.5. Reliktumfajok a Kárpát-medencében	122
1.7.1.6. A Kárpát-medence növényföldrajzi felosztása	124
1.7.2. A Kárpát-medence állatföldrajzi jellemzői (<i>Kolozsvári István</i>)	130
1.8. A Kárpát-medence talajai (<i>Dobos Endre – Csoma Zoltán – Molnár Ferenc</i>)	137
1.8.1. A talajok jelentősége a Kárpát-medence népeinek életében	137
1.8.2. A Kárpát-medence talajtakarója	138
1.8.3. A Kárpát-medence talajai	140
1.8.3.1. Histosol (Láptalajok)	140
1.8.3.2. Leptosols, Umbrisols (közethatású talajok)	142
1.8.3.3. Vertisols (duzzadó agyagtalajok)	144
1.8.3.4. Gleysol (réti talajok)	147
1.8.3.5. Chernozems (mezőségi talajok – csernozjomok)	148
1.8.3.6. Calcisols (karbonáttalajok)	150
1.8.3.7. Arenosol (homoktalajok)	152
1.8.3.8. Fluvisols (öntéstalajok, hordaléktalajok)	155
1.8.3.9. Regosols (földes kopár)	157
1.9. Tájszerkezet és tájtervezés (<i>Csorba Péter – Dávid Lóránt Dénes</i>)	159
Bevezetés	159
1.9.1. A tájhatárok megállapítása	159
1.9.2. Tájbeosztás térképek a 2018-ban kiadott Magyarország Nemzeti Atlaszában	160
1.9.2.1. A magasabb rendszertani szintek	162
1.9.2.2. Korábbi nagytájaink helye az új taxonómiai rendszerben	163
1.9.3. A tájak működését, azaz anyag- és energia-háztartását jelző indikátorok	165
1.9.3.1. Tájszintű anyag- és energiaforgalom vizsgálatok	166
1.9.3.2. A táji anyag- és energiaforgalom lehetséges indikátorai	168
1.9.3.3. A javasolt indikátorok összegzése	172
1.9.4. Tájtipizálás	173
1.9.4.1. A tájtipológia rendező elvei	173

1.9.4.2 Kísérletek az egységes európai tájtipizálási rendszer kialakítására	174
1.9.5. A tájtervezés tájföldrajzi alapjai	177
1.9.5.1. A táj tervezésének indokoltsága	178
1.9.5.2. A fenntartható tájak tervezésének előfeltételei	181
1.9.5.3 A funkcionális folt-folyosó-mátrix rendszer kutatásának legfontosabb eredményei	183
1.9.5.4. A tájmetria és a tájtervezés	187
1.10. Környezetvédelem a Kárpát-medencében (<i>Vince Tímea</i>)	191
1.10.1. Környezeti problémák	191
1.10.1.1. A levegő állapota	191
1.10.1.2. A vizek állapota	193
1.10.1.3. A talajok állapota	196
1.10.1.4. Hulladéktermelés és kezelés	197
1.10.2. Természetvédelem	199

2. NÉPESSÉG ÉS TELEPÜLÉSEK

2.1. Demográfiai jellemzők	205
2.1.1. A népesség száma és térbeli eloszlása (<i>Kocsis Károly</i>)	205
2.1.1.1. Az 1950–1990 közötti időszak	205
2.1.1.2. Az 1990 óta eltelt időszak	206
2.1.2. Természetes szaporodás (<i>Kocsis Károly – Bálint Lajos – Makay Zsuzsanna – Wéber András</i>)	209
2.1.2.1. Termékenység	209
2.1.2.2. Életkilátások	210
2.1.2.3. Természetes szaporodás, fogyás	214
2.1.3. Vándorlás (<i>Dövényi Zoltán</i>)	217
2.2. A népesség összetétele	229
2.2.1. Nem és életkor (<i>Kocsis Károly</i>)	229
2.2.1.1. Nem szerinti összetétel	229
2.2.1.2. Életkor szerinti összetétel	230
2.2.2. Nemzetiség, nyelv (<i>Kocsis Károly – Tátrai Patrik</i>)	233
2.2.3. Vallás (<i>Kocsis Károly – Tátrai Patrik</i>)	239
2.2.4. Iskolázottság (<i>Dövényi Zoltán</i>)	243
2.2.5. Foglalkozás (<i>Dövényi Zoltán</i>)	248
2.3. Települések (<i>Molnár József – Papp Géza</i>)	254
2.3.1. A településhálózat fejlődése	254
2.3.2. Városálózat	265
2.3.3. Szuburbanizáció, agglomerációk	277
2.3.4. A falusi népesség	281

3. A KÁRPÁT-MEDENCE GAZDASÁGA

3.1. A gazdaság fejlődésének általános tendenciái (<i>Fodor Gyula – Molnár Ernő</i>)	290
3.2. Magyarország gazdaságföldrajza	294
3.2.1. Bevezetés: történeti áttekintés, gazdasági folyamatok és változások Magyarországon a rendszerváltozás után (<i>Dávid Lóránt Dénes</i>)	294
3.2.2. A mezőgazdaság általános gazdasági jellemzése (<i>Dávid Lóránt Dénes – Marsелеk Sándor</i>)	297
3.2.2.1. Történeti áttekintés	297
3.2.2.2. Az agrártermelés helyzete	299
3.2.2.3. A (magyarországi) mezőgazdaság szerkezete	301
3.2.2.4. A magyarországi mezőgazdaság földrajza	305
3.2.2.5. A magyarországi mezőgazdaság jövőképe	313
3.2.3. Ipar és építőipar Magyarországon (<i>Molnár Ernő</i>)	315
3.2.3.1. A magyar ipar történelmi távlatokban	315
3.2.3.2. A magyarországi ipar szerkezete	318
3.2.3.3. A magyarországi ipar térbelisége	323
3.2.4. Szolgáltatások földrajza – terciér és kvaterner szektorok köréből, különös tekintettel a gazdasági szolgáltatásokra (<i>Dávid Lóránt Dénes</i>)	330
3.2.4.1. A (magyarországi) szolgáltatási szektor átalakulásának keretfeltételei	330
3.2.4.2. A (magyarországi) szolgáltatási szektor szerkezete	334
3.2.4.3. Közlekedés	335
3.2.4.4. Kereskedelem: nagykereskedelem-kiskereskedelem	343
3.2.4.5. Pénzügyi szolgáltatások	344
3.2.4.6. A negyedik (kvaterner) szektor	345
3.2.5. Magyarország turizmusföldrajza (<i>Dávid Lóránt Dénes – Horvát Dániel – Remenyik Bulcsú</i>)	347
3.2.5.1. Magyarország turizmusának főbb statisztikai adatai	347
3.2.5.2. A pandémia hatása Magyarországon a turizmusra 2020-ban	351
3.2.5.3. Magyarország turisztikai desztinációi, térségei	355
3.2.5.4. Magyarország turisztikai termékei	358
3.2.5.5. Magyarország turizmusának jövőképe	360
3.3. A szlovák gazdaság (<i>Fodor Gyula</i>)	363
3.3.1. Történeti és gazdaságtörténeti áttekintés	363
3.3.2. A mezőgazdaság jellemzői	364
3.3.3. Szlovákia ipara	366
3.3.4. Az ország közlekedési infrastruktúrája és szolgáltató szektora	367
3.3.5. Régiók és városok	369
3.3.6. Szlovákia turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	372
3.4. Kárpátalja gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	373

3.4.1. Történeti áttekintés	373
3.4.2. Mezőgazdaság	374
3.4.3. Az ipar sajátosságai Kárpátalján	375
3.4.4. Közlekedés és szolgáltatások	380
3.4.5. Kárpátalja turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	381
3.5. Erdély gazdasági viszonyai (<i>Fodor Gyula</i>)	384
3.5.1. Történeti és gazdaságtörténeti áttekintés	384
3.5.2. A jelenlegi gazdaság általános jellemzése. A mezőgazdaság	385
3.5.3. Erdély ipara	387
3.5.4. Közlekedés és szolgáltatások	389
3.5.5. Regionális áttekintés és gazdasági központok	391
3.5.6. Erdély turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	393
3.6. A Vajdaság gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	395
3.6.1. Történeti áttekintés	395
3.6.2. Mezőgazdaság a Vajdaságban	396
3.6.3. A vajdasági ipar jellemzői	398
3.6.4. A szolgáltató szektor	399
3.6.5. A Vajdaság turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	400
3.7. Pannon-Horvátország gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	401
3.7.1. Történeti áttekintés	401
3.7.2. Pannon-Horvátország mezőgazdasága	402
3.7.3. Az ipar sajátosságai	403
3.7.4. Szolgáltatások Pannon-Horvátország területén	403
3.7.5. Pannon-Horvátország turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	404
3.8. A Muravidék gazdasági viszonyai (<i>Fodor Gyula</i>)	406
3.8.1. Általános tudnivalók	406
3.8.2. A Muravidék mezőgazdasága és ipara	406
3.8.3. Közlekedés és szolgáltatások a Muravidék területén	407
3.8.4. A Muravidék turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	407
3.9. Az Órvidék gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	409
3.9.1. Általános tudnivalók	409
3.9.2. Mezőgazdaság és ipar az Órvidéken	409
3.9.3. A szolgáltató szektor jellemzői	410
3.9.4. Az Órvidék turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	410
MELLÉKLET: A Kárpát-medence régióinak gazdasági szempontból fontos települései	414

4. A KÁRPÁT-MEDENCE NÉPRAJZI SAJÁTOSságAI

4.1. A Kárpát-medence – a hazát kereső népek kohója (<i>Kész Barnabás – Kész Margit</i>)	422
4.1.1. Nemzetiségek a történelmi Magyarország területén	422

4.1.2. Etnikumok (kisebbségek)	423
4.1.2.1. Cigányok (romák)	424
4.1.2.2. A zsidóság	424
4.1.2.3. Kunok és jászok	425
4.2. Néprajzi csoportok, tájak, szigetek (Magyarország határain belül és túl)	
<i>(Kész Barnabás – Kész Margit)</i>	427
4.2.1. Alföld (Nagyalföld)	429
4.2.1.1. Hortobágy	429
4.2.1.2. Hajdúság	429
4.2.1.3. Nagykunság, Kiskunság (és Bugacpuszta)	429
4.2.1.4. Jászság	430
4.2.1.5. Kalocsa és környéke	431
4.2.1.6. Az alföldi városok világa	431
4.2.1.7. Kelet-Magyarország tájai	432
4.2.2. Dunántúl	436
4.2.2.1. Kisalföld: Hanság, Rábaköz, Szigetköz	437
4.2.2.2. Göcsej, Hetés és Órség	437
4.2.2.3. Somogyország, Ormánság és Dráva-szög	438
4.2.2.4. Sárköz és Mezőföld	438
4.2.2.5. Balaton-felvidék és Bakony	439
4.2.3. Felföld (Felvidék)	442
4.2.3.1. A palócok	443
4.2.3.2. A matyók	444
4.2.3.3. Zoboralja	444
4.2.3.4. Mátyusföld	444
4.2.3.5. Csallóköz	444
4.2.3.6. Felvidéki nevezetességek	445
4.2.4. Erdély	448
4.2.4.1. Partium	448
4.2.4.2. A szűkebb értelemben vett Erdély	450
4.2.4.3. Kalotaszeg	451
4.2.4.4. Mezőség	454
4.2.4.5. Torockó	454
4.2.4.6. Székelyföld	455
4.2.4.7. A csángók	459
4.2.5. Kárpátalja	460
4.2.5.1. Az Ungi-Tiszhát	462
4.2.5.2. Nagydobrony egyedisége	464
4.2.5.3. Munkács környéke	465
4.2.5.4. A Beregi-Tiszhát	466
4.2.5.5. A Szernye-mocsár, Tóhát térsége	468
4.2.5.6. Az Ugocsai-Tiszhát	470
4.2.5.7. Egy falunyi Szatmár – Nagypalád	474

4.2.5.8. A Tisza-völgy (Felső-Tisza-vidék)	475
4.2.5.9. Aknaszlatina – a sóra épült település	477
4.2.5.10. Gens fidelissima – ruszinok és ukránok	478
4.2.6. Délvidék	482
4.2.6.1. Bácska	482
4.2.6.2. Bánság (Bánát)	486
4.2.6.3. Szlavónia	485
4.2.7. Burgenland (Őrvidék)	486
4.3. Nyelvi hasonlóság és nyelvi változatosság a Kárpát-medencében (<i>Cserniczkó István</i>)	490

3.4. Kárpátalja gazdasága

Fodor Gyula

3.4.1. Történeti áttekintés

Annak ellenére, hogy évezredek óta lakott vidék volt, a magyar honfoglalásig a mai Kárpátalja területe egyetlen nagyobb birodalomhoz sem tartozott. A 10. századtól kezdődően a Magyar Fejedelemség, majd Magyar Királyság gyepűvidékeként létezett, később az itteni természeti erőforrások felismerésével és kiaknázásuk kezdetével párhuzamosan egyre jobban integrálódott a magyar államszervezetbe. A terület gyepű jellege a 14–15. századra szűnt meg, ekkor az itteni lakosság fő gazdasági tevékenységi formája az állattartás volt. A mezőgazdasági termelés dominanciája egészen a 20. század elejéig fennmaradt, az ipart évszázadokon át csupán a könnyű- és élelmiszeripar képviselte. Ebben jelentős változást az 1872-ben kezdődött vasútépítések hoztak, amelyek lehetővé tették a terület keleti, máramarosi részén található bányavidék és az itteni erdők gazdasági hasznosítását.

A mai értelemben vett Kárpátalja területe 1920-ban, a trianoni döntés értelmében a történelmi Magyarország hat vármegyéjének (Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Szabolcs, Szatmár) egyes részeiből jött létre. Ekkor ez a kb. 12660 km²-es terület Podkarpatská Rus (néha Rusinsko) néven a Csehszlovák Köztársaság fennhatósága alá került, mint annak közigazgatásilag elkülönített, meghatározott igazgatási és szervezeti jogokkal felruházott egysége. Kárpátalját kezdetben egy demarkációs vonal választotta el Csehszlovákia többi részétől, amelyet 1927-ben véglegesítettek határként. A csehszlovák államigazgatás nagyszabású építkezéseket indított a vidéken, ami jelentősen élénkítette a régió bányászatát, építőanyag-iparát, fafeldolgozását stb. Ugyanakkor az is történelmi tény, hogy ezen túlmenően a központi csehszlovák kormányzat nem szorgalmazta Kárpátalja szervezettebb integrációját az ország fejlettebb nyugati területeihez, így végső soron a vidék a csehszlovák államszervezeten belül is perifériás jellegű maradt.

Később a terület határai többször módosultak, 1939–44 között a vidék szinte teljes egészében visszakerült Magyarországhoz. Ám 1944 októberének elején a szovjet Vörös Hadsereg Kárpátalja területére lépett és nem egészen 2 hónap leforgása alatt elfoglalta azt. Hosszú tárgyalásokot követően 1945. június 29-én Moszkvában a Szovjetunió és Csehszlovákia (!) kormánya végül megkötötte azt a szerződést, amely alapján Kárpátalja kivált a csehszlovák államból és Zakarpatszka Ukrajna (Kárpátontúli Ukrajna) néven a Szovjetunió (közelebbről az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság) része lett.

A szovjetrendszer gyökeres változásokat hozott a gazdaságban és a helyi lakosság mindennapi életében egyaránt. Hamarosan megszűnt a magántulajdon, lezajlott a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálása, kezdetét vette a központi tervutasításos termelés. A mezőgazdaság eredményesebbé tétele érdekében minden talpalatnyi földet művelésbe fogtak, mocsarakat csapoltak le, erdőket vágtak ki. Ám a kezdetleges agrotechnika, a tőke- és szakemberhiány miatt a mezőgazdaság színvonala még a szovjet átlagtól is elmaradt. Hasonlóan erőltetett volt a régió iparosítása is, amely figyelmen kívül hagyta a helyi viszonyokat és sajátosságokat, a természeti erőforrásokat és termelési hagyományokat (vagy inkább azok hiányát), a helyi szakembergárda szűkösségét stb. Mivel a Kárpátaljától távoli székhelyű nagyvállalatok itteni fiókküzei nem illeszkedtek szervesen a helyi gazdasági rendszerhez, a Szovjetunió felbomlásával igen gyorsan és drasztikusan állt le a nyersanyagaiktól, termelési kapcsolataiktól megfosztott itteni gyárak termelése. Az üzemek egy részét teljesen felszámolták, mások (Huszi Kalapgyár, Ungvári Konyakgyár, számos varroda és cipőgyár) kapacitásuk töredékével működve próbálták átvészelni a rendszerváltás időszakát, a szerencsésebbek (Munkácsi Sílécgyár, Ungvári Villanymotorgyár, Beregszászi Ruhagyár) külföldi tőke bevonásával biztosították hosszú távú működésüket.

1991-től Kárpátalja Zakarpatzka oblaszty, azaz Kárpátontúli megye (terület) néven a független Ukrajna megyéinek egyike, területe 12753 km². Országos relációban területileg nem túl számottevő, hiszen a 603550 km² kiterjedésű Ukrajnának csak mintegy 2%-át teszi ki. Egyéb szempontokból viszont jelentős és fontos az ország számára, hiszen lényegében ez Ukrajna nyugati kapuja, amely az Európai Unió egyszerre 4 tagállamával (Magyarország, Szlovákia, Lengyelország, Románia) is határos.

3.4.2. Mezőgazdaság

A mezőgazdaság máig fontos helyet foglal el Kárpátalja gazdaságában, hiszen a regionális GDP bő 10%-át adja, miközben az aktív keresők közel negyedét foglalkoztatja.

Kárpátalja területének mintegy 37%-a mezőgazdasági haszonföld. Ennek nagyobb része (20%) a domb- és hegyvidéki területeken összpontosul (főként kaszálók, rétek, legelők formájában), a maradék pedig a kedvezőbb agroklimatikai feltételekkel rendelkező, mezőgazdaságilag jóval produktívabb síkvidékeken.

Az 1990-es évek közepéig az uralkodó mezőgazdasági ág Kárpátalján a növénytermesztés volt, azóta viszont folyamatosan tart az állattenyésztés előretörése, különösen a magángazdaságok térnyerésének köszönhetően. A rendszerváltás után a kollektív

gazdaságok (kolhozok) helyén és földjein állami-, magán- és farmergazdaságok alakultak, ezek összesített száma jelenleg 1500 körül van. Túlnyomó többségük (kb. 94%) árutermelő farmergazdaság, amelyek azonban összesen csupán mintegy 8800 hektáron (a mezőgazdasági haszonföldek területének alig 2%-án) gazdálkodnak, így átlagos üzemméretük mindössze 6,1 ha, jövedelemtermelő képességük emiatt erősen korlátozott.

Az állattenyésztés uralkodó ága Kárpátalján a szarvasmarhatartás, bár az állomány nagysága az utóbbi évtizedben jelentősen csökkent, különösen a régió síkvidéki részén. A magasabban fekvő legelőket a juhtenyésztés hasznosítja, főként Kárpátalja keleti-északkeleti területein. A sertés- és a baromfitartás megyszerte elterjedt, mint ahogy az édesvízi haltenyésztés is jellemző mind a sík-, mind pedig a domb- és hegyvidéki területeken.

A növénytermesztés zöme Kárpátalja síksági részeihez köthető: a legtöbb szántófölddel a Munkácsi és a Beregszászi járás rendelkezik. Legfontosabb termesztett növények a gabonafélék (búza, árpa, kukorica, zab), amelyek a vetésterület bő 2/5-ét foglalják el. Az ipari növények közül a napraforgó a legelterjedtebb, de jelentőségében sokkal fontosabbak nála a vetésterület 1/4-ét uraló burgonya és zöldségfélék. A szántók közel 30%-án takarmánynövényeket termesztenek.

A szovjet rendszerbeli, az ültetvények kivágásáig terjedő szándékos leépítést átvészelve az utóbbi két évtizedben újjáéledt Kárpátalja szőlőtermesztése és borkészítése is. Az egykor híres Ungvár–Szerednyei, Beregszászi borvidékeken jelentős újratelepítések történtek, számos egykori szőlőtermesztő-borkészítő gazda (vagy annak leszármazottja) tért vissza a szovjet időszakban gyakran tiltott, de ma ismét szabadon üzhető foglalkozáshoz. Ennek a folyamatnak rövid távon is érzékelhető eredménye, hogy javulnak a kárpátaljai borászat mennyiségi és minőségi mutatói is.

3.4.3. Az ipar sajátosságai Kárpátalján

Az ipar fejlődése szempontjából Kárpátalján általában kedvezőek a feltételek: a legtöbb ágazat számára rendelkezésre áll a szükséges mennyiségű és képzettségű munkaerő, adottak a mezőgazdasági és erdőgazdálkodási nyersanyagok, illetve az ásványi kincsek többsége is. Ugyanakkor egyre komolyabb problémát jelent egyes nyersanyagok, de főként a tüzelőanyagok hiánya. Ezért Kárpátalja iparának szerkezetében a munkaigényes, de csak kis- vagy közepes nyersanyagigényű ágazatok dominálnak.

Jelenleg Kárpátalja ipari termelésének bő 4/5-ét a feldolgozó ágazatok adják, miközben a bányászat csupán 1,6%-kal, az energiatermelés és -elosztás pedig mintegy 18%-kal

részesedik belőle. A feldolgozóipar szerkezetét vizsgálva szembevetendő a gépgyártás dominanciája, amelynek a termelésből való részesedése az ezredforduló óta folyamatosan növekszik. Ennek fő oka, hogy ez az egyik olyan iparág a megyében, amelybe az elmúlt két évtizedben jelentős külföldi tőkebefektetések is érkeztek. A nagy hagyományokkal rendelkező Ungvári Villanymotor- és Kábelgyár például német befektetéssel gyárt különféle kábelkötegeket olyan jelentős multinacionális vállalatok számára, mint a Bosch vagy az Opel, a Kárpátalja nyugati csücskében fekvő *Tizsasalamon* (1) településen pedig Škoda és Volkswagen személyautók gyártását/összeszerelését végzi az Eurocar Zrt. Az Ungvár melletti *Minajban* (3) a japán tulajdonú Yazaki Ukraine LLC autóvillamossági alkatrészeket gyárt, a szintén a megyeszékhelyhez közeli *Ketergényben* (1) pedig az amerikai Jabil Circuit Ukraine Ltd. elektronikai cikkek gyártását-összeszerelését végzi. Ráadásul az ilyen és ehhez hasonló külföldi beruházások az ágazat hazai befektetőinek figyelmét is felkeltették Kárpátalja iránt. Hozzá kell azonban tenni, hogy az utóbbi bő évtizedben az említett vállalatok is komoly nehézségekkel küzdöttek: pl. a 2008–2009-es gazdasági világválság közepette a megye frissen telepített autóiipara közel 90%-os termelés-visszaesést volt kénytelen elszenvedni. Emellett többször napirendre került, hogy egyes külföldi vállalatok felszámolják kárpátaljai tevékenységüket és termelőkapacitásaikat, amit a cégek rendszerint a kedvezőtlen befektetői környezettel, valamint a számukra korábban biztosított gazdasági kedvezmények fokozatos megszűnésével indokoltak. Ilyen kivonulás néhány alkalommal meg is történt, pl. mintegy 10 évvel ezelőtt a beregszászi OKI elektronikai vállalat esetében.

A fent említett termékek mellett a kárpátaljai gépipari vállalkozások főként villanymotorokat, fa- és fémmegmunkáló berendezéseket, gázórákat, gázkonvektorokat gyártanak.

A régió korábban gazdag erdőkészleteire alapozva fejlődött ki az itteni erdő- és fafeldolgozó ipar. A legjelentősebb fakitermelő központok ma Kárpátalja keleti részén helyezkednek el, míg a fafeldolgozó üzemek megyeszerte megtalálhatók. Az ágazat termékskálájának élén a különféle fűrészárúk, furnérlemezek, parketták és bútorok állnak. Több faipari termék esetében a termelés jelentős hullámozása figyelhető meg, ami elsősorban a hazai felvevőpiac instabilitásával és a kereslet ingadozásaival magyarázható.

Kárpátalja legnagyobb erdőkombinátjai *Huszton* (28), *Szolyván* (17), *Rahón* (16), *Kőrösmezőn* (9), *Perecsényben* (7) és *Királymezőn* (2) található.

A fafeldolgozó üzemek közül a legnagyobbakat *Taracközön* (8) és *Tizsaiújlakon* (3) találjuk, míg a legjelentősebb bútorgyárak *Munkácsra* (86) és *Técsőre* (9) települtek. Furnér- és bútorgyártó kombinát található ezenkívül *Ungváron* (115), országos viszonylatban is

jelentős fa-vegyipari üzemek pedig *Nagybocskón* (9), *Szolyván* és *Perecsenyben*. Utóbbiak a fafeldolgozó ipar melléktermékeiből állítanak elő metilalkoholt, különféle oldószereket, faszenet, ecetsavat, kámfort stb. Ukrajnában egyedülálló a nagy hagyományokkal rendelkező Munkácsi Síléggyár, amelyet a rendszerváltás után az osztrák Fischer világcég vásárolt meg.

A vegyipart főleg a háztartási kémia vállalatai képviselik, amelyek többek között *Ungváron* és *Ilosván* (9) található. Ezeken kívül Ungváron gyógyszergyár, *Nagyszőlősen* (25) és a huszti járási *Majdánkán* (2) pedig műanyagokat előállító üzem is működik.

Kárpátalja építőanyag-iparának alapját elsősorban a helyi nemfemes ásványi erőforrások képezik. Az ágazat egyik tevékenységi köre a különféle építőanyagok (márvány, dolomit, andezit, mészkő, kavics, homok stb.) bányászata, a másik pedig különböző falazó- és tetőfedő anyagok, vasbetonelemek stb. gyártása. Az építőanyag-ipari üzemek fő telepítő tényezője a fogyasztó közelsége, ezért egyrészt a megye egész területén megtalálhatók (pl. a számos kisebb településen is fellelhető téglagyárak), másrészt a legjelentősebb üzemek mégiscsak Kárpátalja nagyobb városaiba települtek (az ungvári, munkácsi és nagyszőlősi vasbetonelemgyár, a munkácsi aszfaltgyár stb.)

A tüzelőanyag-ipart sokáig csak a kis mennyiségben felszínre hozott barnaszén bányászata képviselte a huszti járási *Ilonca* község közelében. Mára az itteni kitermelés gyakorlatilag megszűnt, mivel a bányák üzemeltetése a magas önköltség és az elavult termelési technológia miatt nem gazdaságos. Ugyanakkor a megyében több helyen is ígéretes földgázlelőhelyeket tártak fel, amelyek a jövőben komoly szerepet játszhatnak Kárpátalja tüzelőanyag-igényeinek kielégítésében. A legnagyobb reménybeli készletekkel az aknaszlatinai és az oroszkomoróci lelőhelyek rendelkeznek.

Az energiaipar fejlődése egyelőre nem kielégítő, eddig mindössze néhány kisebb teljesítményű vízerőmű létesült a megyében. Közülük kiemelkedik a Talabor–Nagyág vízerőmű, amely a Nagyág folyó bal partján épült, de turbináinak meghajtásához a közeli Talabor folyó föld alatti vezetéken odajuttatott vizét is felhasználja. Ennek lehetőségét az adja, hogy egy eléggé hosszú szakaszon (a huszti járási *Alsóbisztra* (2) település térségében) a két folyó völgye igen közel halad egymáshoz, csak a keskeny Bovcár-hegy (Bovcarszkij Verh) választja el őket. Mivel a Talabor völgye jóval magasabban található a Nagyágénál, a víztározót az előbbin alakították ki és a vizet csővezeték segítségével innen vezették át a hegyen. Így a Talabor vize a turbinákat meghajtva szintén a Nagyágba jut.

A maga nemében igen érdekes az Ungvári Hő- és Vízerőmű, amely kapcsolatban áll az Ung folyó csatornáján létesített több, kisebb teljesítményű vízerőművel is.

Kárpátalja energiaszükségleteinek nagyobb részét a Nyugat-Ukrajnában található burstini és dobrotviri hőerőművektől kiinduló távvezetékek segítségével elégíti ki, de áthalad a megyén a Vinnicját a magyarországi Albertirsával összekötő tranzittávvezeték is.

Kárpátalja könnyűipara túlnyomórészt a helyi nyersanyagok (állati bőrök és prémek, gyapjú), illetve az importált textilalapanyagok bázisán fejlődik. Legfontosabb alágazata a ruhaipar, amelynek legnagyobb központja *Munkács, Nagyszőlős, Perecseny* és *Beregszász* (24). Utóbbi város hagyományos ruhaipara az elmúlt mintegy tizenöt évben jelentős olaszországi befektetéssel, a Benetton cég tőkéje által újult meg. A cipőipar üzemei szintén Kárpátalja nyugati részére települtek, az ágazat legfontosabb vállalatai *Ungváron, Nagyszőlősön* és *Tiszaújlakon* találhatók.

Megjegyzendő, hogy Kárpátalján jelen vannak az olyan könnyűipari ágak is, mint a szőnyegszövés, a különféle szőttesek készítése (*Rahó, Kőrösmező, Nagyberég* (2), *Beregszász*), a vessző- és kosárfonás (*Iza*, 6), valamint a fából készült emléktárgyak gyártása (*Nagybocskó, Huszt, Técső* stb.)

Kárpátalja iparának meghatározó ágazata az élelmiszeripar is, amely főként helyi nyersanyagot dolgoz fel. Legfontosabb alágazatai a bor-, az ásványvíz- és üdítőital-palackozás, a zöldség- és gyümölcskonzervipar, a tej-, a hús- és a malomipar.

Kárpátalja adja Ukrajna (szőlő)borkészítésének közel felét, miközben az itt palackozott termékek jó része exportra kerül. Az ágazat legnagyobb üzemei *Beregszászban* (Chateau Chizay), *Nagymuzsalyban* (2, Cotnar Zrt.), *Szerednyén* (4, „Leányka” Agrárvállalat), *Ungváron* és *Ilosván* találhatók. Jelenleg a különféle szeszes- és üdítőitalok gyártása, valamint az ásványvíz-palackozás adja Kárpátalja élelmiszeripari értéktermelésének több mint felét.

Az országos viszonylatban is igen jelentős zöldség- és gyümölcskonzervipar szintén *Szerednyére, Beregszászra, Ungvárra*, valamint *Munkácsra, Nagybocskóra, Técsőre, Nagybereznára* (8), *Viskre* (8) és *Tiszapéterfalvára* (2) települt. Az alágazat össztermelésből való részesedése az ezredforduló óta duplájára nőtt, ami főként a megnövekedett ukrajnai kereslettel magyarázható.

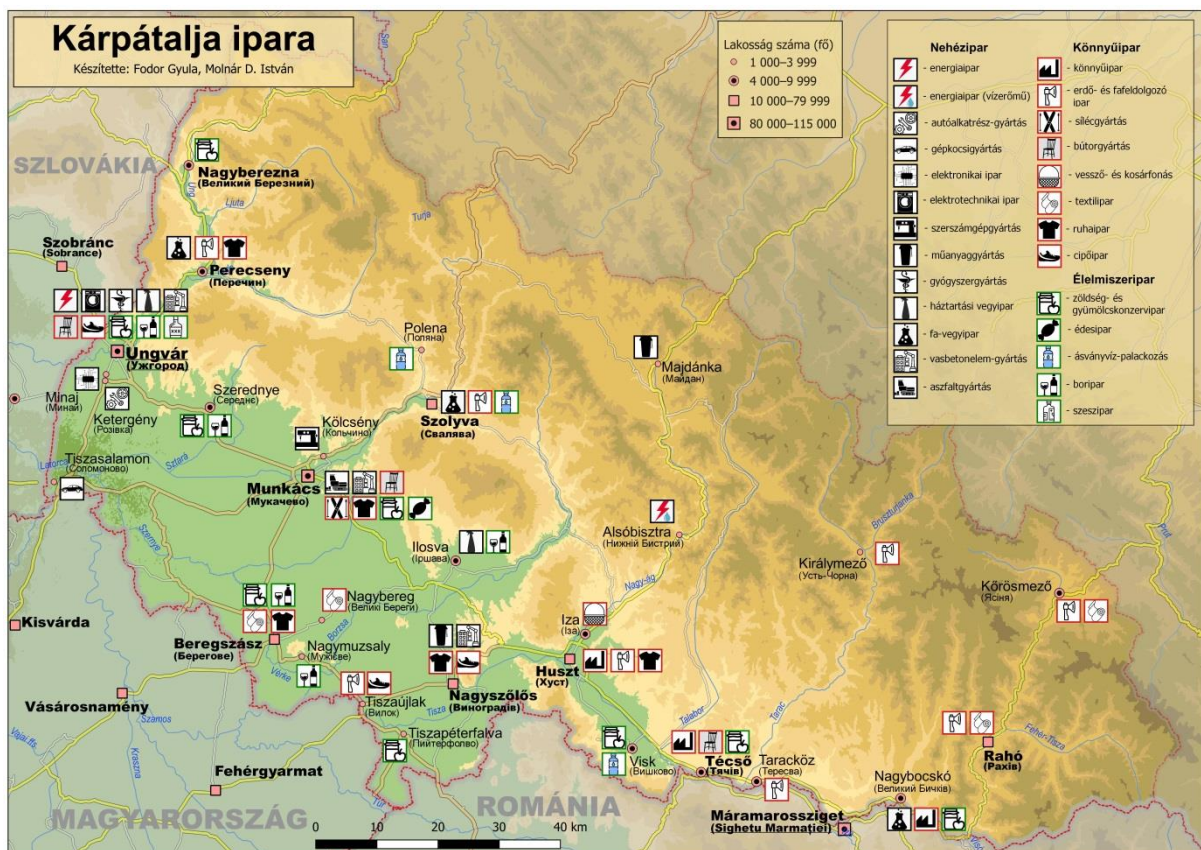
A töredékére csökkent növényolaj- és zsírtermelés legjelentősebb üzeme az ungvári margaringyár, míg a tej- és a húsipar vállalatai a járási központok többségében megtalálhatók.

A malomipar viszont igen fejlődőképes: folyamatosan növekszik az élelmiszeripar értéktermeléséből való részesedése. Üzemei nagyjából egyenletesen oszlanak el a megyében.

Az egyéb élelmiszeripari ágak közül feltétlenül említést érdemel még a beregszászi dohányfermentáló üzem, a munkácsi édességgyár, valamint az országos viszonylatban is jelentős ásványvíz-palackozó üzemek (*Szolyva, Visk-Saján, Polena* (3), *Nagymuzsaly*).

A közelmúltig Kárpátalja egyik legismertebb iparága volt a kőszobrászat, amely a técsői járási *Aknaszlatina* körzetében összpontosult. A több évszázados hagyományokkal rendelkező iparág megyénk egyik fontos exportágazata volt, ugyanis az itt kitermelt kőszobát az aprítás és jódvaló dúsítás után nem csupán Ukrajna nyugati megyéibe, hanem a legtöbb szomszédos országba is szállították. Azonban az új évezred elején az ésszerűtlen és túlzott mértékű tárnamélyítés miatt az itteni bányákba betört a talajvíz, amely a folyamatos szivattyúzás ellenére is ellehetetlenítette a további kitermelést. Így 2010 májusában az utolsó működő bányát is bezárták.

Összességében elmondható, hogy a szekunder ágazatok térbeli elhelyezkedése meghatározott sajátosságok szerint történik Kárpátalján. A megyében számos sokágazatú termeléssel rendelkező központ alakult ki (pl. Ungvár, Munkács, Nagyszőlős, Beregszász, Ilosva, Szolyva, Huszt), amelyekben egyaránt fejlett a gépgyártás, a faipar, a könnyű- és élelmiszeripar vagy az építőanyag-gyártás. Rajtuk kívül azonban sok specializált ipari centrum is található Kárpátalján, amelyeket csak egy vagy két iparág jellemez (pl. Nagybockót a fa-vegypar és a könnyűipar, Tarackózt a fafeldolgozás, Kölcsenyt (4) a szerszámgyártás stb.)

3.4.3.1. ábra. Kárpátalja ipara

3.4.4. Közlekedés és szolgáltatások

A közlekedés mindig is kulcsszerepet játszott Kárpátalja gazdasági életében. A megyében jelen van a közúti, a vasúti, a légi közlekedés, valamint a csővezetékes szállítás is.

A közúti közlekedés mind az utas-, mind pedig az áruszállításban magasan vezet. A legfontosabb közúti reláció a Csap–Ungvár–Munkács–Lemberg–Kijev főút, valamint az Ungvár–Körösmező, Huszt–Dolina és Munkács–Huszt útszakasz.

Ugyan a vasúti közlekedés a személy- és teherszállításnak is csupán nagyjából 1/10-ét végzi, mégis fontos tényező a régió gazdaságában. A legjelentősebb vasútvonal a Csap–Ungvár–Munkács–Lemberg, illetve a Csap–Bátyú–Beregszász–Huszt–Aknaszlatina reláció. Ennek megfelelően a legforgalmasabb vasúti csomópontok a megyében Csap, Munkács, Ungvár és Bátýú. Megjegyzendő, hogy a korábban (de még 10–15 éve is) működött keskeny nyomtávú szárnyvonalakon (Nagyszőlős–Komlós, Beregszász–Kovácsrét) mára gyakorlatilag megszűnt a forgalom.

A légi közlekedés szerepe a vasúti és főleg a közúti szállítás árnyékában elhanyagolható. Kárpátalja egyetlen működő repülőtere Ungváron van. Érdekessége, hogy a kifutópálya vége a szlovák–ukrán határtól mindössze 100 m-re található, ezért a felszálló és leszálló repülőgépek a szlovák légiteret is igénybe veszik. Ebből korábban adódtak problémák a két ország között, de 2020. szeptember 24-én Ukrajna és Szlovákia aláírta a közös légtérhasználatról szóló egyezményt, ami hosszabb távon biztosíthatja az ungvári reptér zavartalan működését. Bár az évi utasforgalom az utóbbi 5 esztendő során egyszer sem haladta meg az évi 3000 főt, és a reptér döntően belföldi járatokat indít és fogad, mégis nemzetközi minősítése van.

Kárpátalja tranzitterületnek számít a kőolaj- és földgázzállítás szempontjából: áthalad rajta a Barátság kőolaj-, valamint a Testvériség földgázvezeték is.

A belkereskedelmi hálózatot kb. 1200 egység alkotja, amelyek bő 1/3-a nagykereskedelmi, közel 2/3-a pedig kiskereskedelmi tevékenységgel foglalkozik. A kiskereskedelmi egységek közel fele élelmiszerüzlet. Fontos megemlíteni, hogy az utóbbi években Kárpátalja városaiban is megjelentek a bevásárlóközpontok, melyek többsége helyi és egyéb belföldi láncokhoz (Barva, Silverland, Boniak), kisebb részük nemzetközi hálózatokhoz (pl. SPAR) tartozik.

Az információs forradalom Kárpátaljára (is) történő begyűrűzésének eredményeként az elmúlt bő másfél évtizedben itt is felfutott az internet-előfizetések és a mobiltelefonok száma.

A vezetékes telefonhálózat legnagyobb szolgáltatója, az Ukrtelekom cég ennek következtében lassan elvesztette korábbi mintegy 140 ezer kárpátaljai előfizetőjének nagy részét. Ezzel egy időben rendkívüli mértékben előretörték az új mobilszolgáltatók, amelyekből féltucat van jelen az ukrán piacon, de annak döntő részét két vállalat, a Vodafone és a Kyivstar birtokolja. Így nem meglepő, hogy Kárpátalján is ők rendelkeznek messze a legtöbb mobil-előfizetővel, a többi cég (pl. life:), Beeline) csak tisztos távolból követi őket.

3.4.5. Kárpátalja turizmusa

Berghauer Sándor

Ukrajna turizmusa az elmúlt évtizedben jelentős változásokat, ingadozásokat élt meg. A nemzetközi turistaérkezések száma országos viszonylatban valamivel meghaladja a 14,4 milliót (2018), ami több mint 10 millióval elmarad a 2008-as és a 2013-as év adatai mögött. A kiutazó turisták száma viszont az elmúlt két évtizedben szinte folyamatosan nőtt (2018-ban 27,8 millió fő), ami az erőteljes munkaerő-kiáramlásnak is köszönhető. A gyenge országimázzsal rendelkező Ukrajna turistaforgalmát jelentősen befolyásolta előbb a 2008–2009-es gazdasági válság, majd a 2014-től kiéleződő orosz–ukrán katonai konfliktus. Utóbbi negatív idegenforgalmi hatásai napjainkban is érzékelhetők, sőt a Krím-félsziget elvesztésével (amely az ország első számú turisztikai desztinációja volt) átrendeződtek Ukrajna turizmusának súlypontjai is. Az említett folyamatok hatására ártértékelődött a Kárpátok területének turisztikai jelentősége és Kárpátalja turisztikai súlya is.

Kárpátalja idegenforgalma összességében kedvező adottságokkal rendelkezik. Területének nagyobb része (80%) hegyvidék, több mint 9 ezer folyó és patak tagolja felszínét, jelentős ásvány- és termálvízkészlettel rendelkezik stb. Jellemzője továbbá a kulturális, nemzetiségi és vallási sokszínűség, valamint a terület rurális jellegéből is fakadó hagyományőrzés. A megye turisztikai erőforrásai és lehetőségei ugyanakkor csak részben kerülnek hasznosításra, sok közülük valós idegenforgalmi funkció nélkül, csupán potenciálisan létezik.

Kárpátalja kiemelt turisztikai terméke az egészségturizmus, amely elsősorban a belföldi turistákra épül. A vidék ásvány- és gyógyforrásai már a 15. századtól ismertek. A szovjet időszakban szinte „iparszerűen” futtatták fel a szakszervezeti szanatóriumokat Kárpátalján. A rendszerváltás óta némiképp átalakult az egészségturizmus kínálata, a mennyiségi mutatók helyét részben átvették a minőségi kínálat elemei, és a korábban szinte kizárólag a

К-22

Географія Карпатського басейну: природа, суспільство, економіка, етнографія. Наукове видання (колективна монографія) / Редактори: Йосип Молнар, Гейзо Папп.

Автори: Єва Андрик, Лайош Балінт, Олександр Бергхауер, Андраш Вебер, Тімео Вінце, Шандор Генці, Іштван Годнодь, Даніел Горват, Лорант Денеш Давід, Ендре Добош, Золтан Довені, Барнабаш Кейс, Маргіт Кейс, Ержебет Когут, Степан Коложварі, Карой Кочіш, Жужанна Макаі, Шандор Маршалек, Ерно Молнар, Йосип Молнар, Федір Молнар, Стефан Молнар Д., Гейзо Папп, Булчу Ременік, Патрік Татраї, Дюло Фодор, Степан Черничко, Золтан Чома, Петер Чорба.

Терміни – Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Будапешт–Берегове, 2022. – 504 с. (угорською мовою)

ISBN 978-615-81834-4-4

Монографія Географія Карпатського басейну вийшла в світ через десятиріччя після видання під такою ж самою назвою найбільш обширної на сьогодні в даній тематиці синтетичної роботи. Мета авторського колективу була не поглибити, деталізувати вищезгаданий аналіз, радше створення видання, яке меншим обсягом та менш фаховою термінологією може зацікавити більш широке коло читачів, а також стати частиною рекомендованої літератури регіональних географічних, краєзнавчих та країнознавчих дисциплін ЗВО.

УДК 911.2(4-11)

Наукове видання
**Географія Карпатського басейну:
природа, суспільство, економіка, етнографія**
Колективна монографія
2022 р.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту
ім. Ф.Ракоці ІІ (протокол № 5 від 28.06.2022).

Підготовлено кафедрою географії та туризму і Видавничим відділом
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ.

Редакційна колегія:
Головний редактор: Йосип Молнар
Відповідальний редактор: Гейзо Папп

Рецензенти:
Тімеа Кіш, DSc (Сегедський університет, м. Сегед, Угорщина)
Янош Пензеш, PhD (Дебреценський університет, м. Дебрецен, Угорщина)

Технічне редагування та верстка: Гейзо Папп
Коректура: Едіна Шін
Дизайн обкладинки: Стефан Молнар Д.

Відповідальний за випуск: Олександр Добош

За зміст колективної монографії відповідальність несуть автори.

**Видання підготовлене за підтримки Фонду національної співпраці ЗАТ
«Благодійний фонд ім. Габора Бетлена»**

ISBN 978-615-81834-4-4

9 786158 183444